

Hanna-Barbara Gerl: RHETORIK ALS PHILOSOPHIE. München 1974. (297 str.). Izdavač: Wilhelm Fink, München.

Korijeni naročito interesa za filozofiju humanizma i renesanse koji se očituje u pojavi mnogih novih i u ponovnom objavljivanju starih (na primjer Cassiererovih) knjiga posvećenih filozofiji jednog od najburnijih i najzbuđljivijih razdoblja evropske duhovne povijesti sigurno su prilično isprepleteni. Iz motivacije mnogih istraživača može se međutim razabrati da im interes za renesansnu teorijsku misao izvire iz prevladavajućeg uvjerenja, što potječe još od liberalnih radikala 18. i 19. stoljeća, da je naime renesansa rođendan *ovog* evropskog osvjetovljenog duha kojim danas živimo. Zato i nalazimo u mnogih interpretata humanističke renesansne filozofije vrlo izraženu sklonost da traže i nalaze našim današnjim problemima i problematskim sklopovima ne samo analogne nego i, po uvjerenju tih interpretata, upravo identične tematsko-problematske strukture u tekstovima humanističkih i renesansnih filozofa.

Tu opću karakteristiku nalazimo i u istraživanju Barbare Gerl, člana Seminara za filozofiju i duhovnu povijest humanizma na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Münchenu. Njezina knjiga *Retorika i filozofija*, na koju želim ovim prikazom upozoriti one koji se u nas bave istorodnom tematikom, posvećena je životu i djelu Lorenza Valle (1405—1457). Postavivši pitanje u uvodu da li je opravdan njezin pristup djelu Lorenza Valle kao filozofskom djelu kad znamo da je ovaj humanist u svojoj radikalnoj kritici filozofije odbijao da ga se naziva filozofom, a sebe bi radije nazvao »retorom, filologom, gramatičarom, historičarom, egzegetom, prevodiocem pa čak i pjesnikom«, autorica započinje obrazlagati svoj interpretativni postupak ovom općenitom povijesno-filozofskom pretpostavkom: interes za određenu fazu povijesti filozofije, kao ovdje za humanizam, ne nastaje slučajno, nego iz »istovrsnosti određenih problema tada i danas, kako se nastoji pokazati ovim radom« (11).

Već u kritičkom pregledu postojeće literature u tom svestranom ali i po mnogočemu prijepornom humanistu, za kojega interes ne splašnjava sve tamo od njegovih suvremenih mu protivnika pa do najnovijih interpretacija (Cassierer, Saita, Seigel), autorica odbija tezu prema kojoj bi se Vallina 'retorička kritika' filozofije imala tumačiti isključivo iz strogo povijesnog konkretnog konteksta humanističko-književnog pokreta te da stoga i nema smisla tražiti nekakvo filozofijsko utemeljenje »subordiniranja filozofije retorici« kako ga nalazimo u Valle i kod mnogih humanista. Vallina problematika dakle nije filozofijska nego filologijsko-kritička i retorička, koja nema nikakvu relevantnost ni za ondašnju, a pogotovo ne za našu današnju filozofij-

sko-problematsku situaciju. Toj, u biti humanističko-esteticističkoj, interpretaciji suprotstavlja autorica pokušaj interpretacije cjelokupnog Vallina djela iz 'jednog filozofijskog principa' i nastoji otkriti 'filozofijski' karakter Vallina suprotstavljanja retorike filozofiji. Želi naime ukazati na jedan ondašnji pokušaj reforme filozofije koji polazi od filologije i retorike, odnosno od filozofije jezika. Tako usmjerenim čitanjem i interpretiranjem Valline radikalne kritike filozofije u ime retorike osigurava si autorica prijem svoje knjige kod širokog kruga istraživača, ne samo usko specijaliziranih za humanizam i renesansu, nego i u suvremenih lingvista i filozofa jezika.

Analizirajući kronološkim redom tematski najraznovrsnije Valline spise, autorica postupno otkriva kako se u ovog humanista konstituirao osnovni problem odnosa filozofije i retorike te zašto dolazi do njihova suprotstavljanja. Tako u drugom dijelu rekonstruirao Ciceronom i Kvintilijanom inspiriranu Vallinu teoriju iskonskog 'jedinstva retorike i filozofije' te naknadnog njihova povijesnog rascjepa, prvenstveno Sokratovim posredovanjem. Zatim je uslijedilo uzurpiranje pojedinih u retorički izvorno objedinjenih problema od strane novog soja ljudi koji su sebe počeli nazivati 'filozofima' za razliku od sofista, pjesnika, historičara, političara, dakle svih onih koji su bitno vezani za riječ, jezik, pa se skupnim imenom najadekvatnije mogu nazvati retorima u najodličnijem smislu: retor je naime onaj u koga nema rascjepa između 'teorije i prakse', 'istinitog i dobrog', 'riječi i stvari', 'znanja i mudrosti', odnosno, Vallinom preferiranom sintagmom rečeno i sažeto sve u jednom, u kojih je uvijek na djelu iskonsko jedinstvo: 'ratio' i 'oratio'.

Posebno je interesantno izvođenje konkretno-povijesnog ishodišta Valline kritike ondašnje filozofije koja se u dekadentnoj skolastici uslijed svoga apstraktnog pojmovnog formalizma sve više reducira na 'dijalektiku', odnosno 'logiku'. U skolastičko-racionalističkom hipostaziranju pojmovnih apstrakcija zbio se rascjep između 'stvari', žive konkretne realnosti, i filozofijskog jezika, dakle između »res« i »verbum«, pri čemu je 'pojedinačno', konkretno i zbiljsko individualno, postalo za filozofiju neinteresantno. Rascjep 'riječi' i 'stvari' zbio se tada, tumači autorica pozadinu Valline inicijative, na dvostruk način. S jedne strane, u 'skolastičkom realizmu', u kojem su zapravo 'realnost' samo prazne pojmovne apstrakcije lišene svakog zbiljskog sadržaja, tako da se mogu označavati umjesto riječima i apstraktnim simbolima. Filozofija se tako transformirala u neku vrst 'aritmetike tehničkih termina'. S druge pak strane, u nominalističkoj reakciji na ovaj beživotni pojmovni formalizam, u kojoj se pak priznavala samo 'realnost pojedinačnih stvari'. No, kako je jezik već izraz distancije spram individualnih stvari i predmeta pa stoga mora nužno 'univerzalizirati', to se onda i

nominalizam iskazuje kao 'svojevoljna nadgradnja', u kojoj je opet na svoj način na djelu rascjep 'riječi' i 'stvari'. Stoga je bitno za ovu knjigu što nastoji pokazati traganje Valle, a onda i cijelog humanizma, za mogućom filozofijskom alternativom u kojoj bi u samom početku, odnosno u ishodištu, bilo zagarantirano iskonsko jedinstvo 'res' i 'verba'.

Kako je pretpostavka humanističke alternative radikalna kritika ne samo skolastičke filozofije nego i teologije koja se u svojim racionalizacijama kršćanskih dogmi oslanja na racionalističku, u biti pogansku filozofiju, umijeće interpretacije dolazi naročito do izražaja u autorice kada nastoji kritički preispitati dosadašnje interpretacije prema kojima je jedan od bitnih izvora Valline kritike negativan, tj. njegov anticrkveni stav. Autorica pak nastoji istaknuti kršćansko religioznu komponentu kao pozitivnu pozadinu Valline kritike skolastičke filozofije i teologije. U analizi te kritike naročito mjesto zauzima izlaganje Vallina tumačenja spajanja stoičke etike s kršćanstvom i oslanjanja na onu patrističku tradiciju koja je zazirala od filozofije kao tvorevine poganskog duha. Tako je ovaj radikalni humanistički kritičar filozofije kao apstraktne i s obzirom na konkretnu zbilju i 'praksu' otuđene pojmovne konstrukcije prikazan kao inicijator 'prevrednovanja tradicionalno teorijske filozofije' (Umwertung der traditionell theoretischen Philosophie) i pobornik njezina temeljenja na *actio*, a ne na *ratio*. Ratio, operirajući apstrakcijama, samo tvrdi za sebe da spoznaje 'pravu' zbilju koju suprotstavlja 'naivnoj' ili 'konkretnoj' zbilji.

Podvrgavajući kritici racionalizam filozofije Valla naročito razotkriva pretpostavke skolastičko-racionalističke antropologije koju u njegovom jednom dijalogu izlaže i brani »Leonardo«. Iza tog lica, tumači autorica, krije se nitko drugi nego njegov učitelj, slavni pisac velike povijesti Firence, Leonardo Bruni (1374—1444). Racionalističko-antropologijskoj tezi, prema kojoj je u temelju normalnog ljudskog života »zloća« pa ratio uviđajući tu istinu 'postulira' moralnost kao nužnu alternativu 'zloj zbilji života uopće', Valla suprotstavlja humanističko-optimističku tezu o principijelnoj 'dobroti životne zbilje'. Tu tezu retoričkom vještinom izvodi Valla iz 'općeg iskustva' što ga on naziva *sensus communis* i prihvaća kao ishodišni princip i metodu razmišljanja, mišljenja, odnosno tada novog humanističko-retoričkog načina filozofiranja.

Detaljno Vallino izvođenje kritike racionalizma sa stajališta »sensus communis« autorica komponira vještom interpretacijom pronalazeći filozofijski relevantna mjesta u tekstovima koji nisu pisani strogo filozofijski, nego posebnim, u humanističkoj tradiciji stvorenim retoričko-moralističkim načinom. Naslovi poglavlja i odjeljaka već sami po sebi obećavaju filozofijski interesantan pristup ovom svjesnom i programatskom antifilozo-

fu i naznačuju raspon problema i tema kao što su: Kritika racionalizma i nacrt filozofije *sensus communis* (97), *Sensus communis* protiv racionalizma (119), Retorika kao filozofija nasuprot dijalektici (149), Pjesništvo kao nastajanje *sensus communis* iskustvom objektivnog (174), Kritika dijalektike i mudrost običnog govora (191), Ljudski svijet kao djelo običnog jezika (224), Ingenioznost običnog jezika i njeno neuočavanje u racionalističkoj filozofiji s posljedicom premještanja težišta s retorike na dijalektiku (225—228). U posljednjem poglavlju je prikazana Vallina teorija »prednosti latinskog jezika« u nizu manjih odjeljaka s interesantnim filozofijsko-lingvističkim tematskim spletom: filozofijsko utemeljenje preferiranja određenog jezika; renesansa latinskog i prodiranje nacionalnih jezika; obrazloženje za posebnost latinskog jezika, njegovu internacionalnu proširenost, njegovo funkcioniranje kao znanstvenog jezika; 'religiozno-povijesni' karakter latinskog i njegova upotreba u kršćanstvu. Cijelo ovo poglavlje o humanističkoj retoričko-filozofijskoj spekulaciji o jeziku završava prikazom Valline visoke ocjene latinskog jezika kao »riječi mudrosti«, »temelja civilne humanosti«, »porijekla povijesti«, »porijekla etike« i »jezika konkretne objektivnosti« (244—250).

U dodatku je sažeta dokumentacija i argumentacija odbijanja principa *sensus communis* u njemačkoj filozofiji od Kanta do Hegela. Naročito je istaknuto Kantovo odbijanje bilo kakvog etičkog značenja tog principa. U spoznajnoj teoriji koncedira mu tek ograničenu ulogu, a u estetici ga sravnjuje s ukusom. Sve u svemu, 'apstrakcija razuma' je 'viši' princip ne samo u Kanta nego, kao što je dokumentirano i citatima, i u Fichtea i Hegela.

Ako se pak na kraju knjige utvrđuje aktualnost Valline humanističke filozofije između ostalog i na taj način što se tvrdi kako se 'svaka kritika racionalističke, odnosno idealističke filozofije mora vraćati na osnove koje je razvio humanizam, kako bi mogla ponuditi neku alternativu mišljenju', onda svakako treba biti oprezan u prosudbi tog stava autorice u pogledu ocjene humanističkog modela retoričke filozofije kao univerzalnog modela filozofije. Valja, naime, pri tom imati na umu da osnovne kategorije (dobro, istinito, retorika, jezik, povijest, individualnost itd.) s kojima operira ta humanističko-retorička filozofija kako je rekonstruirana u knjizi, imaju, upozorava autorica sasvim točno, 'upravo suprotno značenje' na primjer u njemačkom idealizmu ili nekoj drugoj racionalističkoj filozofiji u kojoj nije 'čovjek ishodište' spekulacije. U svim takvim filozofijama, a Hegel je naveden samo kao najkonsekventniji primjer, biva 'humanističko stajalište napušteno i negirano: čovjek kao središte, mjera i oblikovna snaga zbilje, bilo kao nezamjenjivi pojedinac ili u zajednici, zatim objavljivanje objektivnog u su-

bjektivno-ljudskom, naime u povijesti, u radu sa stvarima, u zadacima sada i ovdje, i konačno personalnost duhovnog, tj. nemogućnost da se duh shvati samo kao stvar (Ding), kao res cogitans, nego utemeljenje duha na racionalno nerazloživoj osobnosti' (265—266). Zaključak dakako u duhu humanističkog koncepta filozofije prikazanog i branjenog na primjeru jednog od najradikalnijih humanističkih kritičara racionalističke i ujedno jednog od najkonsekventnijih predstavnika (talijanske) humanističke tradicije.

Franjo Zenko

Renesansa — interpretacije i problemi* (Il Rinascimento. Interpretazioni e problemi). Izdanje: Laterza 1979 (str. 398).

U obilatoj literaturi o fenomenu, pojmu i definicijama renesanse u posljednjih dvadesetak, tridesetak godina, karakteristično je nekoliko linija ideja koje pokušavaju izgraditi sintezu kakvu je svojedobno postigla *Kultura Renesanse u Italiji* J. Burckhardta (Basel 1860). Diskusije, kontroverze i kritike oko sâmog pojma renesansa nadovezuju se prvenstveno na filozofijski aspekt s kojega valja promatrati ovo razdoblje, a kao izraz razrađenih temeljnih postavki pionirskih radova Cassirera, Gentilea, Vasarija i Micheleta. Od 1939. moguće je govoriti o tipovima kritika koje sve polaze od utvrđenih kategorija, ali, zahvaljujući pomnoj tekstualnoj analizi, postavljaju nova određenja, dovodeći u pitanje kako načine pristupa tako i rezultate pojedinih pojedinačnih istraživanja. Sve to ukazuje na revolucioniranje starih interpretacija i niza problema kako su se ovi decenijama množili.

* Pod nazivom *Il Rinascimento. Interpretazioni e problemi*, u izdanju Laterza 1979 (str. 398) objelodanjene su studije devet poznatih i priznatih stručnjaka, odnosno noviji rezultati njihovih istraživanja, a prigodom 70. godišnjice rođenja E. Garina. Svojim načinom izlaganja niza fundamentalnih pitanja s različitih područja renesansnog mišljenja, oni zahtijevaju pažnju kao ilustracije tipova suvremenog historiografskog mišljenja. Obuhvaćene su teme: *Povjesnici i Renesansa u zadnjih dvadesetpet godina* (Denis Hay) *Srednjovjekovni izvori Renesanse* (Walter Ullmann); *Antropološko-religiozno mišljenje Renesanse* (Charles Trinkaus); *Renesansa u povijesti filozofijskog mišljenja* (Paul Oskar Kristeller); *Političke doktrine Renesanse* (Nicolaï Rubinstein); *Renesansa i književna povijest* (Cecil Grayson); *Umjetnost Renesanse* (André Chastel); *Renesansa znanosti* (Marie Boas Hall); *Filozofija i znanost na talijanskim sveučilištima 16. st.* (Charles B. Schmitt).